

Rayxon URALOVA,

O'z DSMI Oliy ta'lim muassasa kengashi kotibi, O'zbekiston Respublikasi Fundamental kutubxonasi direktori

Z.Berdiyeva taqrizi asosida

**THE CREATION OF THE FUND OF ORIENTAL BOOKS AT THE NATIONAL UNIVERSITY OF UZBEKISTAN
AND THE ACTIVITY OF THE MUSEUM OF RARE MANUSCRIPTS IN THE INFORMATION RESOURCE
CENTER**

Annotation

The article highlights the importance of the rare manuscripts and lithographs kept in the "Museum of Rare Manuscripts" established at the Information Resource Center of the National University of Uzbekistan, their in-depth study, the need for their comparative analysis, as well as the acquisition of new information not yet fully known to the scientific community, and their importance for the development of science.

Key words: Manuscript, lithograph, alphabetic catalog, systematic catalog, general fund, historical method, education, spirituality, enlightenment, culture, historical-cultural heritage.

**СОЗДАНИЕ ФОНДА ВОСТОЧНЫХ КНИГ ПРИ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКИСТАНА И
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ «МУЗЕЯ РЕДКИХ РУКОПИСЕЙ» В ИНФОРМАЦИОННО-РЕСУРСНОМ ЦЕНТРЕ**

Аннотация

В статье подчеркивается значение редких рукописей и литографий, хранящихся в «Музее редких рукописей», созданном при Информационно-ресурсном центре Национального университета Узбекистана, их углубленное изучение, необходимость их сравнительного анализа, а также получения новой информации, еще не до конца известной научному сообществу, и их значение для развития науки.

Ключевые слова: Рукопис, литографический, алфавитный каталог, систематический каталог, общий фонд, исторический метод, просвещение, просветительство, духовность, культура, историко-культурное наследие.

**O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETIDA SHARQ KITOBLARI FONDINING YARATILISHI VA AXBOROT-
RESURS MARKAZIDAGI "NODIR QO'LYOZMALAR MUZEYI"NING FAOLİYATI**

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekiston milliy universiteti axborot-resurs markazida tashkil etilgan "Nodir qo'lyozmalar muzeyi"da saqlanayotgan noyob qo'lyozma va toshbosma asarlar, ularni chuqur o'rganish, hali ilmiy jamoatchilikka to'la ma'lum bo'lmagan yangi malumotlar olish bilan birga ularni qiyosiy tahlil qilish zarurligi, fan taraqqiyoti uchun ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Qo'lyozma, toshbosma, alfavit katalogi, tizimli katalog, umumiy fond, tarixiy usul, maorif, ma'naviyat, ma'rifat, madaniyat, tarixiy-madaniy meros.

Kirish. Dunyo xalqlari tarixi va madaniyatini, milliy davlatchilik asoslarini tadqiq etishda nodir qo'lyozma asarlar alohida o'rin egallaydi. Ushbu manbalarni chuqur o'rganish hali ilmiy jamoatchilikka unchalik ma'lum bo'lmagan yangi ma'lumotlar olish bilan birga, ularni qiyosiy tahlil qilish va ob'ektiv xulosa chiqarish uchun ham zarurdir. Bu borada ilm uchoqlari bo'lmish axborot-kutubxona muassasalari, axborot-resurs markazlari bebaho xazina vazifasini bajaradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24-maydagi "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2995-sonli farmoniga asosan xalqimiz tarixi va madaniyatiga oid manbalarni topish, o'rganish hamda ularni mahalliy tillarga tarjima qilish olimlar oldida turgan dolzarb vazifa hisoblanadi. Ularni saralash, o'qib-o'rganish, keng jamoatchilikka tarqatish, ma'naviy boyliklarimizni kelajak avlodga yetkazish uchun muhim sa'y-harakat hisoblanadi. Bunday mas'uliyatli vazifani bajarishda olimlar va tadqiqotchilarimiz nafaqat xorijiy davlatlar kutubxonalarga, balki mamlakatimizdagi yirik oliy o'quv yurtlari axborot-resurs markazlariga murojaat etishlari maqsadga muvofiqdir.

Shu jumladan Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti axborot-resurs markazining fondida ham

ko'plab nodir qo'lyozmalar va toshbosma manbalar mavjuddir.

Arab, fors, tojik, turk, pushtu, urdu, hind, mongol, siam, sanskrit, eski o'zbek va boshqa Sharq tillarida bitilgan qo'lyozma va toshbosma kitoblar XIII-XX asrlarga taalluqli bo'lib, ular asosida 2006 yilda ilmiy-madaniy ob'ekt sifatida O'zbekiston milliy universitetining Axborot-resurs markazida "Nodir qo'lyozmalar muzeyi" tashkil etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ushbu muzeyda uning asosini tashkil etuvchi Sharq kitoblari fondida 1465 nomdagi kitob mavjud bo'lib, bulardan 523 tasi qo'lyozma va 942 tasi toshbosmalardir. Aslida O'zMU (1918 yilda Turkiston Xalq universiteti, 1920 yilda Turkiston davlat universiteti, 1923 yilda O'rta Osiy davlat universiteti) Fundamental kutubxonasining Sharq kitoblari fondiga 1920 yilda barcha kitoblar jam'armasini tashkil etish bilan asos solingan. O'sha davrda mavjud bo'lgan maxsus kutubxona komissiyasining aholi qo'lida saqlanayotgan qadimiy noyob qo'lyozmalar, markaziy kutubxonaning asl nusxalar fondidagi mavjud asarlar nusxalarini ayriboshlash, aholidan sotib olish hisobidan universitet Sharq kitoblari fondi boyitib borilgan. Bundan tashqari, bir qator mahalliy tashkilotlar tugatilishi munosabati bilan ularga tegishli bo'lgan nodir qo'lyozmalar ham universitet fundamental kutubxonasi fondiga topshirilgan. 1924 yilda Turkiston Sharqshunoslik instituti O'rta Osiyo

davlat universitetining Sharqshunoslik fakultetiga birlashtirilishi munosabati bilan Sharq kitoblari fondi yanada boyitildi.

1929 yilga kelib O'rta Osiyo davlat universitetining Sharq tillari fakultetidagi Sharq kitoblari fondida Sharq qo'lyozma va toshbosma nashrlarning arab, fors, tojik, turk, pushtu va urdu tillaridagi muayyan to'plamlari ham paydo bo'la boshladi. 1930 yilga kelib esa, Sharq kitoblari fondi katta hajmda avval Buxoro amirligining Shahrisabz begi, sobiq general Jo'rabek tomonidan to'plangan qo'lyozma va toshbosma nashrlar hisobiga, qolgan qismi Turkiston o'qituvchilar seminariyasi qo'lyozmalari hisobiga to'ldirilgan. Shu yili O'rta Osiyo davlat universitetining Sharq tillari fakulteti yopilishi munosabati bilan uning barcha kitob fondlari, shu jumladan barcha qo'lyozma va toshbosma nashrlar universitet Fundamental kutubxonasining Sharq kitoblari fondiga topshirildi. Ushbu davrga kelib O'rta Osiyo davlat universiteti Fundamental kutubxonasining Sharq kitoblari fondi 4200 nusxaga yetdi.

Mavjud manbalarni yo'nalishiga ko'ra quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- Sharq tillaridagi adabiyotlar;
- Sharq tilidan boshqa tillarga tarjima qilingan kitoblar;
- Grammatik, filologik va lingvistik tadqiqotlar;
- Sharq adabiyotlari tarixi;
- Sharq tillaridagi davriy nashrlar.

Tadqiqot metodologiyasi. 1936 yilga qadar Sharq kitoblari fondi manbaning qaysi tilda yozilganligi bo'yicha ajratish mumkin bo'lgan faqat bitta tizimli katalogdan iborat edi. Shu yildan katalogni qayta ishlash boshlangan, hozirgi kunda barcha fond kataloglari alfavitli va tizimli tarzda shakllangan. Alfavitli katalog tillar bo'yicha, umumiy fond tizimli katalog bo'yicha aks ettirilgan. Ikki turdagi kataloglarda ham kartochkalar rus tilidagi kitoblar uchun lotincha va kirilcha, arab, fors va turkiy tillardagi kitoblar uchun esa arabcha yozuv bilan joylashtirilgan.

Bugungi kunda "Nodir qo'lyozmalar muzeyi"ning Sharq kitoblari fondida quyidagi turdagi adabiyotlar mavjuddir:

- Sobiq Ittifoq va xorijiy mamlakatlarning sharq tillaridagi kitob va davriy nashrlari;
- Sharq qo'lyozmalari va litografik (toshbosma) asarlar;
- Sharq mantlarining Yevropa nashrlarini o'z ichiga olgan sharqshunoslik deb nomlanuvchi asarlar;
- Lingvistika, sharq tillarini o'rganish bo'yicha dasturilamal (grammatika, lug'at, xristomatiya, so'zlagich)lar;
- Sharq qo'lyozmalari va toshbosma nashrlarning tavsiflari;

Sharqshunoslik bo'yicha yozilgan asarlar va muayyan sharqshunoslarning tanlangan kitoblari.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Milliy universiteti axborot-resurs markazida tashkil etilgan "Nodir qo'lyozmalar muzeyi"ning Sharq kitoblari fondi aholida saqlanayotgan noyob qo'lyozma, toshbosma kitoblar va tarixiy hujjatlarni xarid qilish yo'li bilan to'ldirilishi bugungi kunda ham davom etmoqda.

"Nodir qo'lyozmalar muzeyi" fondidagi eng qadimgi nodir kitoblar sifatida Abu Muhammad Ibn Abu Bakr Sobuniy (580/1184) ning fors tilida yaratilgan "Kitobu-l-kifoya fil-hidoya" (659/1261) asari qo'lyozmasi saqlanadi.

Abu Bakr Muhammad Ibn Zakariyo ar-Roziy (865-925yy)ning "Mirsod ul-Ibod Min al-Mabda' ila-l-maod" nomli qo'lyozma asari ham mavjud bo'lib, unda sufiylik ta'limoti va XII asrga oid tarixiy voqealar bayon etilgan. ar-Roziy o'zining ushbu asarida "Qur'oni karim"ning ko'plab oyatlari Payg'ambarimiz Muhammad s.a.v ning 260 ta hadislarini sharhlab bergan. Mazkur asarning barcha boblari orqali mo'tadillik haqidagi fikr-mulohazalar, aql-farosat, sahiylik, oliyjanoblik, himmatlilik, mo'minlik, adolatparvarlik,

rahmdillik, xotirjamlik kabi sifatlar mujassam bo'lgan g'oyalar aks ettirilgan.

Muhammad Yusuf Munshiy inb Xo'ja Baqoning 1697-1704 yillar orasida fors tilida yaratilgan "Tarixi Muqimxoniy" qo'lyozma asarida Baxl va qisman Buxoro xonligining XVII asrdagi ijtimoiy-siyosiy tarixiy bayon etilgan. "Tarixi Muqimxoniy" muqaddima va uch bobdan iborat bo'lib, muqaddimada turkiy xalqlarning afsonaviy onasi Alan Quva, Chingizxonning ota-bobolari, mo'g'ul qo'shinlari tomonidan Movarounnahr, Balx va Badaxshonning bosib olinishi tarixi qisqacha bayon etilgan. Asarning birinchi bobi Shayboniylar davrida Movarounnahrning umumiy ahvolidan tasviriga bag'ishlangan. Asarning ikkinchi bobida Balx va qisman Buxoro xonligining XVII asrdagi ijtimoiy-siyosiy ahvoli yoritilgan. Uchinchi bobda esa 1702-1704-yillar voqealari, xususan, Buxoro va Balx o'rtasidagi qurolli kurash o'rin olgan. Shu bilan birga, asarda Ashtarxoniy hukmdorlarning turk sultonlari, eron shohlari, boburiy hukmdorlar bilan olib borgan diplomatik munosabatlari ham yoritib berilgan. Ko'pgina ma'lumotlar mazkur davrni yorituvchi boshqa manbalarda ham uchrasada "Tarixi Muhimxoniy"da berilganidek to'liq va mukammal emas. Asarning qiymati ham ana shundadir.

Abu Ja'far Muhammad inb Jarir Tarobiy (225/839-310/925)ning "Tarixi Tarobiy" qo'lyozma asarining 1021/1612 arabchadan fors tilida ko'chirilgan tarjima nusxasi. Umumiy tarixiy usulda yozilgan ushbu kitob mukammalligi va daliliy materiallar boyligi bilan boshqa asarlardan alohida ajralib turadi. Asarda olamning yaratilishidan to 912-913 yillarga qadar Arabiston, Rum (Kichik Osiyo), Eron va Arab xalifaligi asoratiga tushib qolgan mamlakatlarda, shuningdek, O'zbekiston hududida bo'lib o'tgan ijtimoiy-siyosiy voqealar hikoya qilinadi. Asarda voqealar xronologik tarzda bayon etilganligi undan foydalanishda qulayliklar yaratadi. Mirxond (1433-1497)ning XVII asr boshida Hattot Muhammad ibn Nosuriddin tomonidan fors tilida ko'irilgan "Ravzati-s-safo" nomli asarining 1-jildi va Hatto ibn Muhammad-ash Sharif tomonidan 873/1468- yilda fors tilida ko'chirilgan "Ravzatu-s-safo fi siyratu-l-anbiyo va-l-muluk va-l-xulafa"(xalifalar, podshohlar, avliyolar hayotiga oid musaffolik bog'i) nomi bilan mashhur bo'lgan qo'lyozma asari. "Ravzat us-safo"("Safoli jannat") umumiy tarixga oid fors tilidagi mashhur kitoblardan biridir.

Ushbu asar temuriylarga bag'ishlangan bo'lib, muqaddima, yetti jild, xotimadan iborat:

Dunyoning "Yaratilishi"dan to Sosoniylar Yazdigard III davrigacha (632-65y);

Muhammad payg'ambar va Xalifa an Roshadin davri; 12 imon tarixi; Ummaviy va Abbosiylar xalifalari; Abbosiylar bilan zamondosh sulolalar; Chingizxon va uning avlodi;

Amir Temur va uning avlodi (to Sulton Abu Said vafotigacha (1469));

Sulton Husayn va uning avlodi tarixi (1523 yilgacha) bayon etilgan.

"Ravzatu-s-safo fi siyratu-l-anbiyo va-l-muluk va-l-xulafa (Xalifalar, podshohlar, avliyolar hayotiga oid musaffolik bog'i)" kompilyatsiya, ya'ni, ko'plab manbalardan foydalanish va boshqa asarlardagi ma'lumotlar asosida yaratilganligidan tashqari, unda muallif o'zi ko'rgan, bilgan va shohidi bo'lgan voqealarni bayon qilgan. Aslida, Mirxond ushbu mashhur asarini Alisher Navoiyning maslahati bilan yaratgan. Voqealarning rivojlanishiga muvofiq Mirxond Navoiy faoliyatiga oid ko'pgina holatlarni ham o'z asariga singdirib yuborgan. Aynan unda Navoiyning "Sohib tadbirkorligi", Yodgor Mirzoga qarshi "Mahorabalaridagi ishtiroki", amirlik mansabi, Astrobdoga borishi, ukasi Darvish Alining isyoni, Badiuzzamon va Muzaffar Mirzo o'rtasidagi kelishmovchiliklarni bartaraf etishi, Mo'min Mirzoning

o'ldirilishi, hajga jo'nashi va ammo, Mashhaddan Sulton Husayn tomonidan chaqirtirib kelinishi haqida voqealar qilingan. Mahmud al-Koshoniy tomonidan yaratilgan as-Suhravardiyning XIX asr boshida qo'lyozma shaklidagi "Avorifu-l-maorif" ("Ilm-ma'rifat tuhfas") asarining arabchadan forschaga tarjimasi. Ushbu asarda ilm-fanga qanday munosabatda bo'lish, inson xulq-atvori, odob-axloqi, jamiyatda o'zini qanday tutishi, poklanish usullari, komil inson darajasiga erishish uchun maorifu ma'rifat, ma'naviyat va madaniyat imkoniyatlaridan qanday foydalanish lozimligi tushuntirib beriladi. Mirzo Nizomiy Ganjaviy (1141-1209)ning Hattot Umid tomonidan hijriy 1196-1201 yillarda ko'chirilgan "Iskandarnoma" asarining qo'lyozmasi. "Iskandarnoma" asari Nizomiy Ganjaviyning so'nggi dostoni bo'lib, Nizomiy ushbu dostonni yozish orqali o'z oldiga ijtimoiy, siyosiy va falsafiy qarashlarini yakunlash va adolatli, ma'rifatparvar podshoning mukammal obrazini yaratish vazifasini qo'yan. "Iskandarnoma" ikkita: "Sharafnoma" va "Iqbolnoma" jildlaridan iborat bo'lib, birinchi jildda Iskandarning Misr, Eron, Ozarbayjon, Xuroson, Hindistonga yurishlarini, ikkinchi jild "Iqbolnoma"da uning davlatni boshqarish usuli, olimlar suhbatini bayon qiladi.

Imom Rabboniy (971/1564-1034/1624)ning "Maktuboti imom Rabboniy"nomli XIX asrning ikkinchi yarmida fors tilida ko'chirilgan asari qo'lyozmasining I-jildi. "Maktuboti imom Rabboniy"da, shariat uch narsaga: ilm, amal va ixlosga bo'linishi, tariqat va haqiqat shariatning uchunchi bo'lagi bo'lgan ixlosni kamolga yetkazish uchun xizmat qilishligi to'g'risida fikr yuritiladi. Shuningdek, Soliq shariat ahkomlarini amalga oshirishda unga biror narsani qo'shib yoki kamaytirmasdan, ixlos va e'tiqod bilan bajarishi, qaytarilgan holatlardan o'zini tiyish lozimligini alohida uqtiradi. Mantiq ilmiga oid Al-Qazvinining "Ar risola ash-shamsiyya fi-l-kavaid al-mantiqiyya" asarining hijriy 1293 yilda yozib tugallangan qo'lyozmasi. Asar umumlashtirilgan tarzda bayon qilingan bo'lib, uning ichida yana bir necha kichik asarlar ilova qilingan.

Jaloliddin Rumiy (1207-1273)ning fors tilida qo'lyozma shaklida 1272/1273 yilda ko'chirilgan. "Masnaviyi ma'naviy" asari. Asarda falsafa, din va tasavvufga oid masalalar o'z aksini topgan bo'lib, unda ko'plab rivoyatlar hikoyatlar, masallar o'rin olgan. Sharafiddin Ali Yazdiyning (vafoti 1454y) "Zafarnoma" asarining birinchi kirish qismi hisoblanmish "Muqaddimai Zafarnoma"nomli qo'lyozma asari, XVIII asr boshida fors tilida yaratilgan "Zafarnoma", ya'ni uchinchi qo'lyozma asari. Sharofiddin Ali Yazdiyning "Muqaddimai Zafarnoma" asari "Zafarnoma"asarining birinchi qismi bo'lib, XV asr adabiy uslubiya mukammal bilganlar uchun mo'ljallangan. Ushbu qismni Ali Yazdiyning o'zi "Tarixi Jahongir"deb nomlangan, lekin "Muqaddima" nomi bilan mashhur bo'lgan. Balki hajmi katta bo'lganligi tufayli bo'lsa kerak, qo'lyozma nusxalari alohida mustaqil asar sifatida ham keng tarqalgan. Ikkinchi qo'lyozma 1419-1425 yillarda Sharafiddin Ali Yazdiy tomonidan Sherozda fors tilida yozilgan.

Ta'kidlab o'tish zarurki, "Zafarnoma" ikki qismga: Temur shajarasi, turkiy qavmlar tarixi Chingizxon uluslari tarixini umumiy tarzda bayon etuvchi birinchi qism "Muqaddima" va Temur davri tarixini yorituvchi asosiy qism- "Zafarnoma"ga bo'linadi. "Zafarnoma" Amir Temurning tarjimai holi, uning davri va undan keyingi davr voqealariga bag'ishlangan tarixiy asardir. Asarning asosiy qismi muallifga ko'ra uchta maqoladan iborat bo'lishi rejalashtirilgan. Birinchi maqola Amir Temurga, ikkinchi maqola, uning o'g'li Shohruhga, uchinchi maqola Shohruhning o'g'li Ibrohim Sultonga bag'ishlanishi ko'zda tutilgan. Biroq "Zafarnoma"ning xozirda fanga ma'lum bo'lgan qo'lyozma nusxalarida keyingi ikki maqola yo'q, ular yozilmagan yoki bizgacha yetib kelmagan. Har qanday holatda ham

tarixnavislikning eng noyob yodgorliklaridan biri Amir Temur davri tarixining asosiy manbalaridan bo'lgan "Zafarnoma" uzoq vaqtdan buyon tadqiqotchilar diqqatini o'ziga jalb etib kelmoqda. Dalillarning to'liqligi va ishonchligi tufayli asar usha davr manbali orasida muhim o'rin egallaydi. Bundan tashqari, Abu Muhammad... al Hanafiy (hijriy 958-1052/ milodiy 1551-1641)ning "Sharh safaru-s-saodat"("Saodat safari asarining sharhi")nomli qo'lyozma asari, Shayx Inoyatullohning 1257/1841yilda fors tilida ko'chirilgan "Bahori donish" nomli qo'lyozma asari, Alisher Navoiyning XIX asrning birinchi yarmida ko'chirilgan turkiy tildagi ikkita yirik qo'lyozmalari jamlangan "Lisonu-t-tayr" ("Qush tili"1498-1499)dostoni va "Xamsa"ning (1483-1485 y) 5ta dostoni va forsiy she'rlaridan tashkil topgan, 1209/1794 yilda ko'chirilgan "Devoni Foni"asari, Muhammad Sulaymon Fuzuliy (1498-1556)ning 1295/1888 yilda ko'chirilgan "Kulliyoti Fuzuliy" qo'lyozma asari, Zayniddin Mahmud Vosifiy (1485-1554)ning 1303/1885 yili fors tilida ko'chirilgan "Badoe'u-l-vaqoe'" ("Nodir voqealar") qo'lyozma asari, Muhammad Fozilbekning XIX asrda ko'chirilgan "Mukammali tarixi Farg'ona"nomli fors tilidagi qo'lyozma asarining II jildi. Asarda 1560 yildan 1860 yilgacha bo'lgan Farg'ona tarixi, ya'ni rus istilosiga daxldor voqea-hodisalar to'la bayon etilgan. Mu'iniddin Natanziyning XIX asr ikkinchi yarmida ko'chirilgan "Tarixi avoil va avaxir"nomli eski o'zbek yozuvidagi qo'lyozma asari, Abulqosim Firdavsiy (934-1021)ning XVI asrda fors tilida yaratilgan "Shohnoma"nomli qo'lyozma asari, Abu Tolib Husayniyning "Malfuzoti Temuriy" ("Temurning aytganlari") nomli qo'lyozma asari, Husayn Voiz Koshifiy (-vafoti 1505 y)ning XIX asr o'rtalarida Hattot Mulla Muhammad Sodik Xo'qandiy tomonidan ko'chirilgan "Axloqi Muhsiniy" nomli qo'lyozma asari ham mavjuddir. Abdurahim Jomiy (1414-1492)ning 1483 yilda fors tilida yaratilgan "Yusuf va Zulayho"ning dostoni, 7dostondan iborat "Haft avrang" asari tarkibidagi uchinchi "Yusuf va Zulayho" nomli asarini ilk bor fors tojik tilidan o'zbek tiliga XVIII asr oxiri XIX asrning boshlarida Muhammad Rizo Ogahiy tarjima qilgan.Yusuf obrazi Sharq adabiyotida keng tarqalgan obrazdir. Bu obraz dastlab "Tavrot" va "Injil"da, so'ngra Qur'onda o'z ifodasini topgan. "Qur'onda "ahsan-ul-qisas" qissalarining sarasi" deb ta'riflangan Yusuf qissasi bayoniga bag'ishlangan asarning ildizi juda chuqurdir.

Abdurahmon Jomiyning ikkinchi kitobi XX asr boshida fors tilida ko'chirilgan "Silsilatu-z-zahab" ("Oltin zanjir") nomli qo'lyozma asari. Ushbu asarning asl qo'lyozmasi 1472 yilda yaratilgan bo'lib, Sulton Husayn Mirzoga bag'ishlangan "Haft avrang" to'plamining birinchi dostoni hisoblanadi. Abdurahmon Jomiyning uchinchi kitobi 1475-1476 yillarda Alisher Navoiyning maslahati bilan fors tilida yaratilgan Nafaxotu-l-uns" ("Do'stlikning xush ishlari") nomli qo'lyozma asari bo'lib, unda 616 nafar tasavvuf ilmi namoyondalari haqida ma'lumot berilgan. Ular orasida Mansur Xalloy, Abusaid Abulxayr, Ali Hamadoni, Nizomiy Ganjaviy, Sa'diy Sheroziy, Fariduddin Attor, Jaloliddin Rumiy, Hofiz Sheroziy va boshqalar tilga olingan.

Alisher Navoiy ushbu asardagi ma'lumotlarni qayta ishlab va to'ldirib, uni turkiy tilga "Nasoyim ul-muhabbat" nomi bilan tarjima qilgan. Ushbu asarga turkiy mashoyixlar haqidagi ma'lumotlar ham kiritilgan.

Abdurahmon al-Ahdariyning 941/1563 yili fors tilida yozilgan "Sharhu-r-risolati-l ilmi fi-l-mantiq" nomli qo'lyozma asari. Mazkur asar Ahmad ibn Abdul Mun'im ad-Damanhuriy al-Azhariy asariga Marh sifatida yaratilgan bo'lib, unda mantiq ilmi bosqichma-bosqich tushuntirib berilgan.

Xolmuhammad ibn Niyozmuhammadning hijriy 1271 yili (melodiy 1854 yil) Qo'qonda fors tilida yaratilgan

“Farhangi Shavariy” nomli qo‘lyozma asari. Mazkur asar fors she‘riyatidagi izohli lug‘at hisoblanadi.

Mirzo Abdulqodir Bedil (1644-1721y)ning XIX asrda fors tilida yaratilgan “Irfon” (“Bilim”) nomli qo‘lyozma asari. Asarning asl qo‘lyozmasi 1711-1712 yillarda yaratilgan bo‘lib, unda falsafa, ilohiyot, jamiyat, tibbiyot, tarix va adabiyotga oid keng qamrovli fikrlar umimlashtirilgan. Mazkur asarda insonning bilish faoliyati, uning imkoniyatlarining cheksiz ekanligi, sezgi a‘zolari, aql, ong unga ato etilgan buyuk ne‘matlar ekanligi yoritib berilgan.

Muhammad Rizo Xoksoning 1798-1799 yillarda fors tojik tilida yaratilgan “Muntaxabu-l-lug‘at” (“Saylanma lug‘at”) nomli qo‘lyozma asari. Asar arabcha-forscha izohli lug‘at bo‘lib, unda eski o‘zbek adabiy tilida ishlatilgan arabcha, forscha va ayrim eskirgan o‘zbekcha so‘zlar ma‘nolari eski o‘zbek, ba‘zan fors-tojik tilida tavsiflangan. Lug‘atning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, unda so‘zlarning to‘g‘ri (asosiy) ma‘nosi bilan birga, ko‘chma ma‘nolariga ham izoh berib o‘tilgan.

Bunadn tashqari, asarda o‘zbek mumtoz adabiyotida ko‘p uchraydigan astronomiya, adabiyot, musiqa, falsafa, geometriya, arxitektura, zoologiya, biologiya kabi qator fanlarga taalluqli, ko‘pchilik yoshlar uchun tushunish murakkab bo‘lgan arabcha, forscha so‘zlarning ma‘no va izohlari keltirilganligi bilan ham ilmiy-tadqiqot olib boruvchilar uchun qimmatlidir.

“Nodir qo‘lyozmalar muzeyi”dagi toshbosma asarlar kolleksiyasida quyidagi asarlar mavjuddir: Najmiddin Ali ibn Umar al-Kotibiy al Qazvinining “Ajoyibu-l-maxluqot” nomli XVII asrda fors tilida toshbosma shaklida yaratilgan ensiklopedik asari. Asarda falsafa, din, jamiyat, tabiat kabi fanlarga oid masalalar yoritilgan bo‘lib, metallar va minerallar, mevali daraxtlar, tabobatda ishlatiladigan o‘simliklar, yovvoyi va uy hayvonlari hamda parrandalar xususiyatlari, tashqi ko‘rinishdagi ayrim farqlar mufassal bayon qilingan.

Jaloliddin Rumiyning 1318/1900 yilda toshbosma shaklida nashr qilingan fors tilidagi “Masnaviyi ma‘naviy” asari. “Masnaviyi ma‘naviy” asari dunyo xalqlari uchu muhim ma‘naviy boylik bo‘lib, undagi eng muhim mavzu ishqdir. Ushbu mavzu musulmon sharqidagi deyarli barcha tasavvuf tariqatidagi muhim va dolzarbligiga ko‘ra barcha zamonlardagi ilm ahllarining diqqatini o‘ziga tortib kelmoqda.

Muhammad Sulaymon Fuzuliyning ikkinchi kitobi 1325/1907 yilda ko‘chirilgan adabiyotga oid liro-epik harakterdagi “Layli va Majnun” nomli toshbosma asari. Ushbu dostonning asl qo‘lyozmasi 1536-1537- yillarda yaratilgan bo‘lib, an‘anaviy syujet va obrazlar asosida yaratilgan hamda turkiyzabon xalqlar o‘rtasida keng tarqalgan. Fuzuliyning mazkur badiiy yuksak asarining asosiy mavzusi ishq bo‘lib, ilohiy muhabbat ulug‘lanadi, insonni kamolotga yetkazuvchi fazilatlar tarannum etiladi, uni tubanlashtiradigan illatlar tanqid qilinadi.

Mirzo Ahmad Qosim ibn Mirzo Abduxoliq Buxoriyning XIX asrda fors tilida yaratilgan “Temurnoma” nomli toshbosma asari. Asar 1912-yilda Toshkentda “G‘ulomiya” matbaasida chop etilgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530y) ning XIX asr o‘rtalarida fors tilida yaratilgan “Boburnoma” nomli toshbosma asari.

Asarda Movarounnahr, Xuroson, Hisdiston, Eron xalqlarining XV asr oxiri — XVI asrning birinchi yarmidagi tarixi aks ettirilgan. Ushbu davrda mazkur mamlakatlarning o‘zaro siyosiy-iqtisodiy va savdo munosabatlari, geografik

mavqei, iqlimi, o‘simlik va hayvonot dunyosi, tog‘lari, daryolari, xalqlari, qabila va elatlarning yashash sharoitlari, urf-odatlar, muhim tarixiy inshooatlari, hindu va musulmonlarning ibodatxonalari, to‘y va dafn marosimlari haqida nodir ma‘lumotlarni o‘ziga qamrab olgan shoh asar hisoblanadi. Muhammad Said Amir Umarxon (1787-1822y) ning XIX asr oxirida yaratilgan. “Devoni Amir Umarxon” nomli toshbosma asari. Fors-tojik tillaridagi she‘rlar to‘plab tartib berilgan ushbu devon g‘azal, muxammas, musaddas, tuyuq janrlaridagi 10 ming misradan ortiq she‘rni o‘z ichiga olgan. Is‘hoqxon Ibrat (1861-1937y) ning 1330/1912 yili Namanganda fors tilida yaratilgan “Jome‘u-l-Xutut” (“Xatlar mazmuri”) nomli toshbosma asari. Mazkur asar yozuvlar tarixiga bag‘ishlangan bo‘lib, qadimgi finikiy, yahudiy, suryoniy, yunon slavyan, sanskrit, lotin, arman, gruzin va boshqa ko‘plab yozuvlar haqida ma‘lumotlar berishdan tashqari dunyoda mashhur bo‘lgan 41 xil yozuv tizimi, jumladan, arab xatining suls, taq‘e, rayhon, zulf, xumoyun, turra kabi shakllari yuzasidan fikr yuritadi va ilmiy xulosalar chiqaradi.

Abdurahim ibn Abdulkarim Safiy Puriyning hijriy 1315 yilda yaratilgan “Muntaha-l-adab” nomli toshbosma asarining I-II jildlari. Mazkur asar 1897 yili Pokistonning Lohur shahrida chop etilgan bo‘lib, unda ikkita: “Muhtaha-l-adab” va “Saroh va Karoh” nomli asarlar jamlangan. Ular izohli lug‘atlar seriyasiga kiruvchi arabcha-forscha lug‘atlardir.

Abu Fadl Muhammad inb Umarning XIX asr oxirida fors tilida yaratilgan va Pokistonning Lohur shahri Matbaasida chop etilgan.

Asar majmuaviy bo‘lib:

- 1.Suroh;
- 2.Karoh;
- 3.Tanmila;
- 4.Nuras-Saboh;
- 5.Zamimai Latifa;
- 6.Sahihi Nusxa kabi kichik asarlardan tashkil topgan.

Unda urdu va fors tilidagi ham matnlar mavjud bo‘lsada, asosan arab tilidagi grammatik asar hisoblanadi.

Albatta, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti axborot-resurs markazi “Nodir qo‘lyozmalar muzeyi” da fonga nisbatan katta bo‘lmasada, boshqa oliy o‘quv yurtlari axborot-resurs markazlarida mavjud bo‘lmagan ko‘pgina qo‘lyozma va toshbosma asarlarning saqlanayotganligi ko‘pgina tadqiqotchilar uchun qiziqish uyg‘otishi tabiiydir.

Xulosa va takliflar. Ta‘kidlab o‘tish zarurki, o‘tgan asrlar mobaynida samarali ijod orqali adabiyot olamida katta o‘rin tutgan ajdodlarimiz hayoti va ijodi ko‘p yillar davomida e‘tibordan chetda bo‘lib kelgan edi. So‘nggi yillarda qadimiy nodir kitoblarni tadqiq qilish uchun keng yo‘llar ochilib, mumtoz adabiyotimizning eng sara noyob asarlari jahon tillariga ham tarjima qilinayotganligi, keng yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilayotganligi quvonchli holdir. Shuning uchun ham xorijdan nimalarni o‘rganishimiz kerakligi va o‘z navbatida nimalarni taqdim etishimiz mumkin-ushbu masalalar xalqaro hamjamiyatda o‘zligimizni namoyon etishda katta ahamiyatga ega ekanligini yodda tutgan holda, tarixiy-madaniy merosimiz namunalarining jahon ilm-fan va sivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan beqiyos hissasini targ‘ib etishga ijtimoiy-madaniy institutlar bo‘lgan barcha kutubxonalar, jumladan, axborot-resurs markazlar ham burchli va mas‘uldirlar.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Uchinchi nashr. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2022.- 440 bet.

2. "Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24-maydagi PQ-2995 sonli Farmoni./ Xalq so'zi, 2017 yil, 25 may.
3. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universitetida saqlanayotgan noyob qo'lyozmalar kolleksiyalari/ Salaeva M.S, Kislisyna I.L, Salaeva M.S..Mas'ul muharrir Shomusarov Sh.G'..-Toshkent; MVMTO3, 5022018-112 bet
4. Kormilisyn A.I.Nauchnaya biblioteka Tashkentskogo Gosudarstvennogo universiteta (1918-1993). Tashkent, 1996.- 98s
5. Mo'tabar ziyo maskani (1918-2008)-Toshkent: G'ofur G'ulom nomidagi NMIU, 2008.-152b.
6. ToshDU ilm va ma'rifat maskani.-T.: Universitet, 1995.-182b